

Katsauksia

Elämäntyö Erdélyn murteiden parissa

3. maaliskuuta 1987 kuoli Kolozsvárin yliopiston täysinpalvellut unkarin kielen professori Attila T. Szabó. Hänen elämäntyönsä oli ehyesti omistettu Erdélyn (Transilvanian) murteiden, nimistön ja kansankulttuurin tutkimukselle. Vaikeissa oloissa hän saattoi julkaista tavattoman laajan tutkimustyönsä tuloksista vain pienen osan, ja hänen koelmiensa ja käsikirjoitustensa tuleva kohtalo on yhä tietymätön. Tavanomaisen muistokirjoituksen sijasta Virittäjä seuraavassa julkaisee puheen, jonka professori Szabó piti muutamaa kuukautta ennen kuolemaansa, 24. lokakuuta 1986, Debrecenin yliopistossa saatuaan yliopistolta kunniaohtorin arvon.

Sen suurempaa huomionosoitusta yliopisto ei voi suoda, kuin että se myönnettyään jollekulle tohtorin arvon vielä pari vuosikymmentä myöhemmin kutsuu hänet kunniaohtoriksi. Tämä on ymmärrettävissä niin, että yliopisto seuraa tohtoriensa tieteellistä työskentelyä, tarkkailee sitä, missä määrin tohtorin vala on toteutunut tieteenalan kehittä-

misessä, ja huolellisesti harkittuaan ja arvioituaan päättää korkeimman yliopistolaisen kunnianosoituksen antamisesta. Lausuessani nyt kiitokseni Yliopiston Rehtorille, Neuvostolle ja opettajille tiedän hyvin, että jos olot olisivat toisenlaiset, tämä olisi voinut tapahtua julkisemmin ja juhlallisemmin. Kiitän Herra Rehtoria siitä, että — erityisasemani huomioon ottaen — saamme juhlia pienessä mutta sitäkin sydämellisemmässä joukossa, mikä tekee tilaisuuden minulle unohtumattomaksi muistoksi.

Tilaisuuden järjestäjät antoivat minun ymmärtää, ettei minulta pienen joukon läsnä ollessa odoteta — kuten juhlallisemmissa vihkiäisissä — tavanomaista tieteellistä esitelmää vaan mieluummin puhetta, joka käsittelee uraani ja tieteellistä tutkimustyötäni. Seuraavissa lauseissa pyrin täyttämään näitä odotuksia mahdollisimman asianmukaisesti.

Sanottavani jaan kahteen osaan. Ensin kerron elämästäni, sitten valmistautumisestani tieteelliseen työhöni, suunnitelmistani ja siitä, mitä olen voinut toteuttaa.

Katsauksia

Aloitin elämästäni. Olen syntynyt 12. tammikuuta 1906 Fehéregyházassa, Nagy-Küküllőn läänissä, samassa kylässä, missä kansallisuondolijamme Sándor Petőfi nähtiin viimeisen kerran. Olin puolitoistavuotias, kun menetin isäni ja kun äitini palasi viiden lapsensa kanssa takaisin sukulaisten pariin Désin (nyk. Dej) kaupunkiin. Hänelle ja meille kaikille alkoivat Désissä perin vaikeat ajat, kun koko suuri perhe oli elätettävä kirkkokoulun opettajan palkalla. Kasvoimme kunniallisesti köyhyydessä. Kävin kuusi vuotta lyseota Désissä, ja kouluopintoni päätin Kolozsvárin reformoidussa lukiossa. Ylioppilastutkinnon jälkeen suoritin teologian opintoni Kolozsvárin reformoidussa korkeakoulussa. Kolmantena opiskeluvuoteni olin stipendiaattina Edinburghin ja St. Andrewsien yliopistoissa ja kuuntelin teologian luentoja. Päätettyäni teologian opinnot hankin Kolozsvárin (nyk. Cluj-Napoca) romanialaisessa yliopistossa vielä opettajan pätevyyden. Ensin opetin vuodesta 1930 lähtien Nagyenyedin Bethlen-lukion opettajanvalmistuslaitoksessa, sitten – vuoden olin ilman vakanaista tointa – siirryin sijaisopettajaksi Zilahin (nyk. Zalău) reformoituun Wesselényi-lukioon. Koska jo teologiaa opiskellessani olin tuntenut arkistonjohtaja Lajos Kelemenin oppilaana vetovoimaa arkistotyöhön, lopetin opettajan uran ja toimin maaliskuusta 1936 lähtien Kelemenin ohella Transilvanian museon arkistonhoitajana. Syksyllä 1940 minut nimettiin professoriksi; silloin tosin luovuin arkistonhoitajan tehtävästäni, mutta arkistoille uskollisena säilyin koko elämäni ajan. Vuoden 1944 hallintovallan muutoksen jälkeenkin jäin paikalleni. Stalinismin kaudella minut perusteitta erotettiin yliopistosta vuosiksi 1951–53, luultavasti sen tähden, etten ollut valmis hyväksymään enkä luennoissani käsittelemään ensin Marrin, myöhemmin Stalinin kielitieteellisiä teesejä. Kaksi vuotta työskentelin hyvin vaikeissa taloudellisissa oloissa urakkatyöntekijänä akatemian kielitieteen laitoksessa. Kun minut pyydettiin

takaisin yliopistoon eläkkeelle siirtymiseeni vuoteen 1971 asti, jäi tehtäväkseni edelleen opettaa unkarin kieli- ja murrehistoriaa.

Elämäntutustani annettu kuva ei olisi täydellinen, ellen kertoisi avioliitostani. Vuonna 1939 sain tri Éva Csátista viereleni ymmärtävän ja tieteellistä työtänikin tukevan vaimon. Ilman hänen huolehtivuuttaan ja lääkärinhuolenpitoaan en olisi voinut noina synkinä aikoina enkä voisi nytkään täyttää sitä paikkaani, mihin kohtalo minut johti. Avioliitostamme syntyi kolme poikaa: Attila (1941), Ádám (1946) ja Áron (1948).

Paljon vaikeampi tehtävä kuin elämänjuoksuni kuvaaminen on tieteellisen urani hahmottaminen. Valmistautuminen tähän työhön alkoi jo teologian opiskeluaikana. Kolozsvárin reformoidussa korkeakoulussa minulla oli sellaisia sekä inhimilliseltä esikuvallisuudeltaan että tieteelliseltä pätevyydeltään erinomaisia opettajia kuin Lajos Imre, István Kecskeméthy, Sándor Makkai, Albert Maksay ja Sándor Tavaszy. Heidän ansiotaan on tieteellisten metodieni kehittyminen. Mutta jo toisena teologian opiskeluvuoteni minuun vaikutti ratkaisevasti suuri transilvanialainen arkistonhoitaja-historioitsija Lajos Kelemen. Häntä voin kiittää arkistotutkimusta kohtaan tuntemastani elinikäisestä kiinnostuksesta. Toisensuuntaisia vaikutteita elämässäni merkitsi kosketus suureen yliopistonopettajaan Bálint Csúryyn. Koko tuotannolleni luonteomainen kiintoni murteisiin ja kansanelämään on peräisin häneltä. Vaikka aivan yliopistopintojeni alusta asti työskentelin muuttaman vuoden ajan kirjallisuudenhistorian, lähdetutkimuksen ja lähteiden julkaisemisen alalla, sitoutui mielenkiintoni vasta 1930-luvun jälkipuolelta lähtien lopullisesti kielitieteseen. Henkiset virikkeet siihen sain Bálint Csúryltä, Zoltán Gomboczilta ja Dezső Paisilta. Tutustuessani runsaaseen transilvanialaiseen arkistoaineistoon vakuutuin hyvin varhain siitä, miten tärkeää on aiemmin tuntemattoman kielellisen lähdeaineiston

Katsauksia

tuominen päivänvaloon. Erityisen paljon saatoin tehdä tämän hyväksi lähes viisi vuotta eri seuduilla opettajana oltuani, kun siirryin vuonna 1936 Kolozsváriin Transilvanian museon arkistoon. Tänä aikana panin alulle kaksi myöhempiä vuosina suureksi kasvanutta hanketta: Transilvanian historiallisen paikannimistön (Erdélyi Helytörténeti Adattár) ja Transilvanian unkarin kielihistoriallisen sanaston (Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár). Jo kolmikymmenluvun jälkipuolelta lähtien ymmärsin, että kasaantuvien monenlaisten murre- ja kielihistoriallisten tehtävien tähden minun olisi pakko kasvattaa itselleni avustajia. Siksi jo kolmikymmenluvun lopulla pidin Kolozsvárin yliopistossa (silloin Universitatea Regale Ferdinand Cluj) kielitieteellisiä luentoja ja harjoituksia muutamille vapaaehtoisille Unkarin kielen ja kirjallisuuden opiskelijoille. Näin kehittyneestä pienestä ryhmästä erottui pian muutama etevä tutkija kuten paikannimistön tutkija József Árvay ja kaksi murteen tutkijaa, työtoveriani: Mózes Gálffy ja Gyula Márton.

Kun minut syksyllä 1940 nimitettiin professoriksi, näytti siltä että saisin vielä edullisemman tilaisuuden ensiksi tutkijoiden kasvattamiseen, toiseksi laajojen tutkimussuunnitelmien kehittämiseen. Valitettavasti kuitenkin Unkarin vallan aikana neljässä vuodessa lupaavasti kasvanut tutkijaryhmä vähentyi suuresti kuoleman ja sodan hajottamana. Vain parin vuoden kasvatustyön jälkeen onnistuivat lähinnä Mózes Gálffy ja Gyula Márton hankkimaan uusia työntekijöitä Transilvanian murteiden tutkimukseen.

Yliopiston unkarin kielen laitos varmisti mahdollisuuden tutkijoiden koulutukseen. Syksyllä 1940 perustettu Transilvanian tieteellinen tutkimuslaitos (Erdélyi Tudományos Intézet) loi samoin edellytykset suurten tieteellisten tutkimushankkeiden perustamiselle, vieläpä toteuttamisellekin. Omani ja työtoverieni tutkimusvoimat yritin suunnata kolmelle taholle: 1) Suunnittelin Transilvanian unkarilaismurteiden kielikartasto-

jen laadintaa. 2) Suunnittelin ja saatoin alkuun Transilvanian nykyisen paikannimistön keruun, tavoitteenani täydentää jo aiemmin koottua historiallista paikannimistöä nykykielen aineistolla. 3) Tarkoitukseni oli saada aikaan nykymurteita ja murteiden historiaa valaisuvia tutkimuksia.

Sota ja sodanjälkeiset vuodet eivät olleet otollisia suurten tutkimushankkeiden toteuttamiseen. Vaikeissa ja yhä hankaloituvissa oloissa yritin yhdessä työtoverieni kanssa edistää noita tavattoman suuruuntaisia hankkeita. Ensimmäisen suunnitelman osalta julkaisimme vielä ennen toisen maailmansodan loppua yhden 25-sivuisen kielimaantieteellisen näytevihkon, joka käsitteli Kalotaszegin (nyk. Călata) ja Kolozsvárin lähiympäristön murretilannetta. Tiedehistoria pitää tätä ensimmäisenä unkarilaisena kielimaantieteellisenä julkaisuna. Itse osallistuin vielä Moldovan csángó-unkarilaisten asuma-alueiden tutkimiseen ja csángólaisten kielikartan koostamiseen, mutta vasta työtoverini veivät suuret aikeemme päätökseen. Gálffy ja Márton keräsivät kielimaantieteellistä aineistoa itäszékileiläisiltä. Niin ikään kerättiin suppeampaa kielikartastoa Felső-Marosmenten (nyk. Muresul de Sus), Aranyosszéken (nyk. Aries) ja Szilágyságin (nyk. Sălaj) alueilta. Suunnitelmani perusteella yksi ainoa kerääjä – László Muradin – kokosi, piirsi työkarttoihin, vieläpä muokkasi sanakirjaksi Romanian unkarilaismurteiden kolme ja puoli tuhatta sivua käsittävän valtavan aineiston. Meistä riippumattomista syistä johtui, että tästä laajasta materiaalista on valitettavasti ilmestynyt vain näytesyvuja.

Muuttuneissa oloissa saatoin vain osittain toteuttaa tai antaa toteutettavaksi Transilvanian nykyistä paikannimistöä koskevan keräilyosuunnitelmani. Itse tein kaiken mahdollisen historiallisen paikannimistön keruun hyväksi. N. 700 000 paikannimeä käsittävä Transilvanian historiallinen paikannimistö -teokseni (Erdélyi Helynévtörténeti Adattár)

Katsauksia

odottaa julkaisemista varastoituna 80 kansioon. Tähän mennessä siitä – nykyisillä paikannimillä täydennettynä – ovat ilmestyneet vain Nagyenyedin (nyk. Aiud), Désin, Zilahin, Kolozsvárin ja Száznyíresin (nyk. Niraj) paikannimitutkimukset; hakemistoina on erikokoisissa nidoksissa tutkijoiden käytettävänä Koltaszegin (nyk. Călata), Kolozsin (nyk. Cluj) läänin Borsalaakson (nyk. Valea Bors), Dobokan ja Tökelaakson koko paikannimistöaines. Jälkiäni seuraavat tutkijat ovat julkaisseet sittemmin myös nykyaineistoa huomattavan määrän ja toivottavasti tulevat myöhemminkin julkaisemaan.

Kolmesta tavoitteesta noiden nykymurteita tai murteiden historiaa koskevien tutkimusten alalla olen itse tekemällä voinut saavuttaa varsin vähän. Vain unkarilaisen henkilönnimistön esiintymisestä paikannimien yhteydessä, Kolozsvárin ja Marosvásárhelyin (nyk. Tîrgu Mures) puhuttelunimistöistä ja csángólaisten puhuttelu- ja deminutiivi-johtimista olen julkaissut tutkimuksen. Toivottavasti pian voin ottaa aikaa jo kerätyn hyvin runsaan Désin historiallisen puhuttelunimistön käsittelyynkin. Onneksi oppilaani ja työtoverini jo tähän asti ovat kartuttaneet tietämystäni Transilvanian unkarilaismurteiden nykytilanteesta kauniilla murreanalyysillä.

Tämän kolmannen tavoitteen ohessa kypsyi nelikymmenluvun puolivälissä hiljalleen neljäskin suunnitelma: Transilvanian unkarin kielen historiallinen sanakirja (Erdélyi Magyar Szótörténeti Társ.). Muutamat vaatimattomat sanaluetteloni kolmikymmenluvun lopulta ja nelikymmenluvun alkupuolelta tosin jo antoivat merkkejä kiinnostani Transilvanian unkarilaisten kielelliseen menneisyyteen ja sanahistoriaan. Ensi kerran kirjoitin siitä Deszö Paisin muistokirjassa vuonna 1956; kyseessä oli artikkeli Transilvanian unkarin historiallisen aineiston keruusta ja sen julkaisemissuunnitelmasta. Vihdoin sain puolen vuosisadan arkistokeruun tuloksena kokoon

parimiljoonaisen aineiston sanakirjan toimittamista varten. Julkaisumahdollisuus tarjoutui valitettavasti liian myöhään. Tähänastiset neljä nidosta uskoakseni kertovat melko hyvin yrityksen mitasuhteista ja siitä, miten se täyttää sanahistoriallisia aukkoja.

Kun tarkastelen tieteellistä työtäni, en voi sivuuttaa tieteen enkä laitosten historianviljelyä. Kahdessa melko laajassa tutkielmassa olen käsitellyt Transilvanian museoseuran historiaa; olen myös laatinut Moldovan csángó-murteista tutkimuksen ja kirjoittanut 1800-luvulla alkaneesta paikannimitutkimuksen puolitavuosisataisesta menneisyydestä samoin kuin Bukovinan, Transilvanian ja Moldovan balladien keruun historiasta. Kun lisäksi olen arvostellut joitakin tärkeitä teoksia, olen aina yrittänyt arvioida teoksen tiedehistoriallista merkitystä.

Tämän kaiken ohessa on puoleentoista viime vuosikymmenen aikana ilmestynyt valittuja tutkielmiani kuutena nidoksena. Ne osoittavat kiintoni ulottuneen monesti myös kielitieteen rajojen ulkopuolelle. Perehtymys useaan tieteenalaan on auttanut minua monesti luomaan asioista kokonaisnäkömyksen. Varsinkin asutushistoria, kansan käsityö, kansanomainen rakentaminen ja puunleikkaus ovat kiehtoneet mieltäni.

Transilvanian museo -julkaisun (Erdélyi Múzeum), Transilvanian tieteellisen sarjan (Erdélyi Tudományos Füzetek) ja Transilvanian tieteellisen tutkimuslaitoksen vuosikirjan (Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve) toimittajana ja debreceniläisen Magyar Népnyelvin (Unkarin kansankieli) rinnakkaistoimittajana minulle tarjoutui lyhyen aikaa suotuisa tilaisuus sekä omieni että muidenkin tieteellisten tutkimusten julkaisemiseen. Näiden julkaisujen kautta varmistin ympäristössäni kasvaville, minusta riippumattomille tutkijoille laajat mahdollisuudet henkisen tuotantonsa julkituomiin.

Kun nyt 80-vuotispäivän ohitettua katselen taaksepäin elämäni, tieteellistä työtäni, voin väittää puhtain omintun-

Katsauksia

noin: olen aina yrittänyt tehdä tutkimustani asiallisesti, rohkeasti pyrkien tieteelliseen totuuteen. Ehkä juuri nämä pyrkimykseni oivallettuaan Alma Mater nyt on myöntänyt minulle tämän suuren huomaavaisuuden. Lausun lopuksi vielä uudestaan sydämelliset kiitokseni kunianosoituksen johdosta ja tunnen sen antavan minulle voimia jäljellä olevien vuosien vaikeiden tehtävien täyttämiseen.

ATTILA T. SZABÓ